

Мартюк Аліна Сергіївна – аспірант Національної академії внутрішніх справ

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОПРОЕКТІВ ДЕКАБРИСТСЬКОГО РУХУ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

Розглянуто дискусійні питання історіографії дослідження законопроектів декабристського руху.

Ключові слова: декабристи; законопроекти; історіографія.

Рассмотрены дискуссионные вопросы историографии исследования законопроектов декабристского движения.

Ключевые слова: декабристы; законопроекты; историография.

The debatable questions of historiography of research of bills of decabrist motion are considered.

Keywords: decabrists; bills; historiography.

Криза й розпад феодально-кріпосницької системи в Росії зумовили значне піднесення та пожвавлення соціально-політичної і правової думки. Важливу роль у розвитку визвольного руху відіграли дворянські революціонери – декабристи. У 1825 р. в Росії вперше розгорнувся революційний рух проти царизму. Рух декабристів – антифеодальний, водночас, мав риси дворянської обмеженості. Декабристи прагнули знищити самодержавство, ліквідувати безправність, кріпосництво, установити демократичні свободи. Дворянська обмеженість декабристів виявилася в тому, що вони остерігалися народної революції, мали нерішучу тактику під час повстання. Проекти майбутнього устрою держави викладено в “Руській правді” П. Пестеля, проекті конституції М. Муравйова та інших документах таємного Товариства об’єднаних слов’ян. Декабристи (П. Пестель, К. Рилєєв та інші) обґрунтовували необхідність установлення в Росії республіки. Серед представників цього руху були й прихильники конституційної монархії (М. Тургенєв, Г. Батєнков та інші), що знайшло відображення в “Конституції”. Проекти й ідеї декабристів відображали буржуазну спрямованість їх руху, основну мету вбачали в пошуку істини, формуванні в людини любові до батьківщини й гуманізму. Декабристи виступали проти ідеології кріпосництва, релігії, містицизму та іdealізму.

Політико-правові погляди членів Північного (з центром у Санкт-Петербурзі) й Південного (в Чернігівському полку) товариств значною мірою вплинули на формування нової правової свідомості тогочасного суспільства.

Соціально-політичні проблеми члени цієї таємної організації розглядали крізь призму права. Суспільні й державні перетворення вважали можливими тільки в разі зміни правової системи. У проектах конституційних перетворень закладено ідею верховенства права, рівності всіх перед законом, пропонували запровадити гласне судочинство й суд присяжних, свободу совісті, слова й друку; створити умови для свободи господарської діяльності.

Основний програмний документ Південного товариства декабристів мав назву “Руська правда, або Заповідна державна грамота великого народу російського, що є завітом для вдосконалення державного устрою Росії і містить вірний наказ як для народу, так і для Тимчасового Верховного Правління” (“Руська правда”). Його уклад П. Пестель, документ схвалено на з’їзді товариства в Києві 1823 р. [1, с. 394].

Політично-правову програму Північного товариства декабристів викладено в кількох варіантах Основного статуту Всеросійського союзу, головним автором яких був М. Муравйов [2]. У різних наукових джерелах цю програму називають проектом конституції М. Муравйова, а також “Конституцією” М. Муравйова [3, с. 280–281].

Обидва товариства мали єдину мету – повалення самодержавного устрою, скасування кріпосного права [4, с. 526; 5, с. 532–533], однак їх програми містили суттєві розбіжності щодо майбутньої форми держави, яку вони сподівалися розбудувати в Росії в разі перемоги повстання.

Розглянемо основні положення “Руської правди” П. Пестеля, що стосуються проектів майбутньої форми держави, порівнявши їх з положеннями конституційного проекту М. Муравйова.

Для найбільш повного та достовірного аналізу конституційних проектів декабристів необхідно дослідити історію створення цих документів. Є кілька варіантів (редакцій) “Руської правди” і “Конституції”. Однак дослідити документи в авторській редакції Пестеля та Муравйова, на жаль, неможливо. Більшість цих рукописів або знищили члени таємних товариств [6], або надійно заховали. Інформацію для аналізу можна дістати зі свідчень і спогадів самих декабристів, їх близьких та знайомих, справ Слідчого комітету й інших джерел. Водночас ці дані вкрай неповні, мають суб’єктивний характер.

Відомо, що “Руська правда” не є результатом одноосібної праці П. Пестеля. Її неодноразово обговорювали на засіданнях і з’їздах керівників Південного товариства, до роботи над текстом долучалися деякі його члени.

“Руська правда” збереглася у вигляді єдиного списку, виконаного рукою Пестеля, й міститься в томі № 10 Слідчої справи декабристів. За проектом вона включала в себе десять розділів, однак написано лише п’ять. Тому положення, яких бракує, доводиться черпати з “Конституції. Державного Заповіту” – стислого викладу змісту “Руської правди” для Товариства об’єднаних слов’ян, записаного Бестужевим-Рюміним на основі першої редакції, а також з мемуарів і свідчень декабристів, серед яких важливе значення мають спогади про Київський з’їзд 1823 р.

У показаннях Слідчому комітету Пестель зазначив про дві частини свого проекту – “чернетку” й “чистовик”, що створює ілюзію єдиного за змістом документа, який різниться лише зовнішнім опрацюванням матеріалу. Ознайомившись з текстом, доходимо висновку, що “чернетка” й “чистовик” різняться не стільки формулюваннями й незначними змінами, скільки важливими аспектами, що наявні в одній частині й відсутні або значно змінені в іншій [7].

Отже, ідеться про дві редакції “Руської правди”: перша – “чернетка” (друга частина 3-ї, 4-та і 5-та глави), а друга – “чистовик” (1-ша, 2-га й частина 3-ї глави). Підтвердженням цієї позиції є помилки в нумерації, логічній побудові тексту на межі двох передбачуваних редакцій, повтори, що дослідники пов’язували з процесом доопрацювання проекту. Перших глав першої редакції немає в справах Слідчого комітету, їх, імовірно, знищив Пестель після створення “чистовика”. За часом написання першу редакцію слід віднести до періоду 1822–23 рр., другу – 1824 р., коли Пестель дав остаточну назву своєму твору – “Руська правда” [8]. Вочевидь, 1825 р. випадає з роботи над проектом. У цей час, за словами самого автора, він лише корегував текст, суттєво його не змінюючи [9; 10]. Це твердження є гіпотезою та вимагає детального дослідження.

Наступним проектом є “Конституція” М. Муравйова – одного з лідерів Північного товариства. Незважаючи на те, що вона не стала програмою “сіверян”, “Конституція” відіграла важливу роль у житті суспільства, її активно обговорювали: збереглися письмові зауваження Торсона, поправки на полях рукописів документа, пропозиції, висловлені Рилєєвим, Трубецьким, іншими декабристами.

У письмовому вигляді збереглися три варіанти “Конституції”: 1) текст, переписаний С. Трубецьким, знайдений під час обшуку в його паперах (цей варіант прийнято називати “першим”); 2) текст, збережений у портфелі І. Пуцина, імовірно, переписаний рукою К. Рилєєва (“другий”, або “піщанський варіант”); 3) текст, написаний М. Муравйовим після арешту в Петропавлівській фортеці (“третій” і єдиний наявний список, виконаний самим автором). Останній варіант суттєво різниться з двома першими як за формою, так і за змістом: з нього вилучено військову реформу, а питання монархії потрактовано більш лояльно стосовно царської влади. Низка дослідників не вважала вищенаведений список вичерпним і стверджувала про існування інших, невідомих редакцій [11]. Рукописи, що дійшли до нашого часу, можна датувати так: перший варіант, як зазначав автор, було розпочато під час перебування на військових зборах у Мінську восени 1821 р. [12], а завершено наприкінці 1823 р.; другий завершено до кінця 1824 р.; третій – на початку 1826 р. в Петропавлівській фортеці, за вказівкою Слідчого комітету.

Таким чином, основою для порівняння є друга редакція як логічне продовження першої, а також ті положення останнього варіанта, яких або немає, або які значно змінені, порівняно з попередніми.

Третій документ, який необхідно проаналізувати в цьому контексті, є “Маніфест” С. Трубецького. Він не такий відомий, як два попередні. Крім цього, він найменший за обсягом. Однак це реальна програма повстання, що діяла б у разі його перемоги до скликання установчих зборів.

“Маніфест” було написано незадовго до подій 14 грудня 1825 р. За браком часу було прийнято рішення доручити його укладання кільком членам товариства. Вступну частину писали окремо один від одного Штейнгель і М. Бестужев (вони знищили свої записи після невдалої спроби повстання); сам маніфест – Трубецької спільно з Рилєєвим (його було

вилучено під час обшуку разом з іншими паперами; зберігся в оригіналі в справі Трубецького № 43) [9, с. 230–235].

План проекту конституції Батенькова було написано вже під час арешту, він вирізняється монархічним спрямуванням і є досить невеликим за обсягом [13].

Аналіз основних проектів політично-правових документів декабристського руху свідчить, що найбільш дискусійною в історіографічному вимірі є “Руська правда” П. Пестеля, що зумовлено найбільшим обсягом та ґрунтовністю опрацювання геополітичних реалій тодішньої Росії, впливовістю та одіозністю постаті Пестеля, що спричиняло необхідність посиленої конспірації дій Південного товариства, а також непослідовність і неповноту тексту “Руської правди”.

Проекти політично-правових документів, підготовлені учасниками декабристського руху, є переважно фрагментами цілісних проектів або схематичними їх планами, зокрема, це стосується проектів конституції Г. Батенькова, Дмитрієва-Мамонова, Штейнгеля, Бестужева, Новикова та ін.

“Руська правда” структурно має три лінії: аналіз соціально-економічного й політичного становища Росії з часів Олександра I, обґрунтування необхідності реформ і зміст необхідних перетворень (заходи перехідного періоду, які мав утілити в життя Тимчасовий уряд). Положення про республіканську модель держави в останніх редакціях ґрунтується на тексті твору “Конституція. Державний Заповіт” і свідченнях декабристів про три гілки влади в проекті П. Пестеля. Однак це лише “стислі нариси” “Руської правди”. Питання про відповідність текстів останніх редакцій 1822–23 рр., що дійшли до сучасних дослідників, залишається відкритим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мироненко О. М. “Руська Правда” П. І. Пестеля / О. М. Мироненко // Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 : П–С / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2003.
2. Муравьев Н. Проект конституции / Н. Муравьев // Избранные социально-политические и философские произведения декабристов. – М., 1951.
3. Мироненко О. М. Конституційний проект М. М. Муравйова / О. М. Мироненко // Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3 : К–М / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2001
4. Горбатенко В. П. Південне товариство / В. П. Горбатенко // Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 4 : Н–П / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002.
5. Горбатенко В. П. Північне товариство / В. П. Горбатенко // Юридична енциклопедія : в 6 т. – Т. 4 : Н–П / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002.
6. Восстание декабристов. Документы / под ред. М. В. Нечкиной. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1958. – 692 с.
7. Исторические записки. – М. : Наука, 1975. – 392 с. – Т. 96.
8. Ланда С. С. Дух революционных преобразований (Из истории формирования идеологии и политической организации декабристов (1816–1825) / Ланда С. С. – М. : Мысль, 1975. – 382 с.
9. Нечкина М. В. Движение декабристов : в 2 т. – М. : Изд-во АН СССР, 1955.
10. Семенова А. В. Временное революционное правительство / Семенова А. В. – М. : Мысль, 1982. – 206 с.

11. Сыроечковский Б. Е. Из истории движения декабристов / Сыроечковский Б. Е. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – 372 с.
12. Федоров В. А. Декабристы и их время / Федоров В. А. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 272 с.
13. Довнар-Запольский М. В. Идеалы декабристов / Довнар-Запольский М. В. – М., 1906.